

УДК 930.2:[394.92:323.13(477)]«189/191»

Дмитро Гордієнко, Маркіян Домбровський

УКРАЇНСЬКІ ІНТЕЛІГЕНТИ МІЖ ДВОМА ІМПЕРІЯМИ: ЕПІСТОЛЯРНІ ВЗАЄМИНИ ГРІНЧЕНКІВ І ЗАКЛИНСЬКИХ

UKRAINIAN INTELLECTUALS BETWEEN TWO EMPIRES: EPISTOLARY RELATIONS OF THE HRINCHENKO AND ZAKLYNSKYI FAMILIES

DOI: 10.58407/litopis.250310

© Д. Гордієнко, М. Домбровський, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2313-9019>, <https://orcid.org/0000-0002-8010-9422>

Метою статті є на прикладі епістолярних взаємин родин Заклинських та Грінченків розкрити взаємодію галицьких і наддніпрянських українських діячів кінця XIX – початку XX ст. У статті використані **методи**: історичний, філологічний, компаративний та логічний. **Наукова новизна**: вперше в українській гуманітаристиці уведено в науковий обіг та проаналізовано листування родин Заклинських та Грінченків. Окрім того, пролило нове світло на український літературний процес, а також набуття соборницького виміру української культури загалом та літератури зокрема на межі XIX–XX ст. **Висновки**: попри розділення України державним кордоном між Російською та Австро-Угорською імперіями, він не завадив тісним контактам українських діячів, усвідомленню ними єдності української нації по обидва боки кордону. Листування родини Заклинських з родиною Грінченків і дає яскравий приклад транскордонної взаємодії галицьких та наддніпрянських діячів зазначеного часу. Листування збереглося в неповному обсязі. На сьогодні вдалося виявити чотири листи Заклинських до Грінченків та один лист Марії Грінченко до Богдана Заклинського. Окрім загальної активної позиції в українському русі, родини Заклинських та Грінченків споріднювала праця на учительській та літературній ниві. Безпосереднім приводом до початку епістолярних контактів стала праця Романа Заклинського над біографією Опанаса Марковича, якому він зокрема намагався приписати авторство творів Марка Вовчка, тому й звертався за додатковою інформацією до наддніпрянських колег, які особисто знали Марковича та його дружину, або ж мали якусь інформацію про них. Окрім того, Заклинський порушував питання написання спогадів про Марковича, особливо щодо його орловського, чернігівського та немирівського періодів та часу перебування в Парижі Марка Вовчка. Оскільки тема авторства «Народних оповідань» була актуальною на початку XX ст., листування подає й додаткові сюжети «дискусії» та показує «аргументи», якими оперували сторони. Проте серед загалу наддніпрянців, зокрема й Грінченків, авторитет Марка Вовчка як української письменниці залишався високим, що підтверджує й аналізоване та публіковане листування. Окрім того листування розкриває низку інших питань українського культурного життя по обидва боки кордону, зокрема популяризації творчості Грінченка в Галичині. Таким чином, попри фрагментарність збереженого епістолярію, листи дають змогу відтворити епізоди контактів двох непересічних родин в історії України кінця XIX – початку XX ст. й загалом доповнити їхні біографії. Містять листи й інформацію з історії української літератури та культури загалом та шляхи формування модерної української нації.

Ключові слова: Заклинські, Грінченки, Галичина, Наддніпрянщина, український національний рух, Марко Вовчок, соборність, листування.

The purpose of the article is to explore the interaction between Galician and Dnipro Ukrainian activists at the end of the 19th – the beginning of the 20th c., using the example of the epistolary relations between the Zaklynskyi and Hrinchenko families. The study employs historical, philological, comparative, and logical **methods**. **Scientific novelty**: for the first time in Ukrainian humanities, the correspondence of the Zaklynskyi and Hrinchenko families has been introduced into scholarly circulation and analyzed. Moreover, the article sheds new light on the Ukrainian literary process and the acquisition of a unifying di-

mension for Ukrainian culture in general and literature in particular at the turn of the 19th–20th c. **Conclusions:** despite the division of Ukraine by the state border between the Russian and Austro-Hungarian empires, it did not hinder close contacts among Ukrainian activists and their awareness of the unity of the Ukrainian nation on both sides of the border. The correspondence between the Zaklynskyi and Hrinchenko families serves as a vivid example of cross-border interaction between Galician and Dnipro activists of the period. The correspondence has survived in an incomplete form. To date, four letters from the Zaklynskyi family to the Hrinchenkos and one letter from Maria Hrinchenko to Bohdan Zaklynskyi have been found. In addition to their general active participation in the Ukrainian movement, the two families were united by their work in the fields of education and literature.

The immediate reason for initiating epistolary contact was Roman Zaklynskyi's work on the biography of Opanas Markovych, whom he attempted to attribute as the author of works attributed to Marko Vovchok. Consequently, Zaklynskyi reached out to Dnipro colleagues for additional information, as they personally knew Markovych and his wife or had access to relevant information about them. Zaklynskyi also raised the issue of writing memoirs about Markovych, particularly concerning his time in Orel, Chernihiv, Nemyriv, and Marko Vovchok's stay in Paris. Since the authorship of "Narodni opovidannia" (Folk stories) was a topical issue at the beginning of the 20th c., the correspondence provides additional narratives regarding the «discussion» and reveals «arguments» used by both sides. However, the general attitude of Dnipro intellectuals, including the Hrinchenkos, toward Marko Vovchok as a respected Ukrainian writer remained positive, as confirmed by the analyzed and published correspondence.

In addition, letters reveal a range of other issues concerning Ukrainian cultural life on both sides of the border, including the promotion of Hrinchenko's works in Galicia. Thus, despite the fragmentary preservation of the correspondence, letters allow for the reconstruction of episodes of contact between two remarkable families in Ukrainian history at the turn of the 19th–20th c., while also contributing to their biographical studies. Furthermore, letters contain valuable information on the history of Ukrainian literature and culture, as well as insights into the formation of a modern Ukrainian nation.

Key words: Zaklynskyi, Hrinchenko, Galicia, Dnipro region, Ukrainian national movement, Marko Vovchok, Ukrainian unity, correspondence.

На кінець XIX ст. українські землі вже довгий час були розділені державним кордоном між Російською та Австро-Угорською імперіями. Проте політичний кордон не завадив культурним контактам розділеного народу. Українці спромоглися явні перешкоди перетворити на переваги. Як зауважує С. Плохій, коли національний рух в одній частині України уповільнювався, на іншій – пришвидшувався і «досить часто контакти між двома групами українських діячів тривали всупереч бажанням двох імперій, які боролися одна з одною»¹. Валуєвський та Емський укази із забороною друкованого українського слова в Російській імперії водночас сприяли налагодженню тісніших контактів наддніпрянців з галичанами. З іншого боку, особисті контакти сприяли усвідомленню українськими діячами єдності української нації по обидва боки австро-російського кордону. Як здійснювалася ця взаємодія, розповідає Борис Грінченко у листі до Івана Липи. Коли в російській імперії цензура забороняла якусь українську збірку чи альманах, Грінченко радив робити так: «...щоб скоро цензура заборонила “складку”, зараз же її (її – с тим саме змістом) засилати у Галичину і там друкувати якомога швидше щільним дрібним друком ... Я певний, що коли зробити так двічі й тричі і провести книжку з Гал[ичини] до нас, то цензура облишить так лютю забороняти. На мою думку, це єдиний поки спосіб що небудь робити і примушувати ц[ензуру] поступатися, бо вона забороняє не те, що по закону недозволене, а забороняє проти закону речі всякою іншою мовою, опріче укр[аїнської], в Росії можливі»².

Проте входження Б. Грінченка в галицькі українські кола було тривалим і не простим. Як він сам скаржився, довго його листи і твори не помічали ні в Товаристві «Просвіта», ні в Товаристві ім. Шевченка, які навіть не відповідали на його листи з художніми творами. Лише за сприяння К. Паньківського, коли редактором «Зорі» став В. Лукич, а «Дзвінка» – В. Шухевич, Грінченко став друкованим і знаним автором у Галичині³. Так, на запрошення І. Франка Грінченко став співробітником часописів «Зоря», «Народ», «Світ». Запрошував Франко колегу й до співпраці в планованому часописі «Поступ», а згодом запросив до співпраці в «Літературно-науковому вістнику»⁴. 1905 р. у Львові І. Франко видав упорядковану Б. Грінченком збірку революційних поезій «Червона квітка» як одне з видань Української радикальної партії. Такі тісні контакти з галичанами стали навіть підставою для жандармських обшуків на квартирі Грінченків у Чернігові, зокрема підозрілою вида-

¹ Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Клочка. Харків: КСД, 2023. С. 219.

² Лист Б. Грінченка І. Липі (31.III.(12.IV).1892). Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. III. Од. зб. № 41013. Арк. 1 зв.–2. Друкувати альманахи винятково в Галичині Б. Грінченко радив І. Липі і в інших листах: ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 41006. Арк. 1 зв.–2; Од. зб. № 41007. Арк. 1–2.

³ Лист Б. Грінченка І. Липі (9(21).II.1892). ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 41016. Арк. 1, 3.

⁴ Погрібний А. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. Київ: Дніпро, 1988. С. 53–55, 66 та ін.

валась фінансова підтримка чернігівськими українцями галицьких радикальних видань⁵. Соборницька співпраця Грінченка знайшла своє відображення в його словнику української мови, що представляв мовну палітру всієї України, особливо ретельно упорядник опрацював етнографічні видання Франка та Гнатюка, з якими він підтримував тісні епістолярні взаємини, неодноразово Грінченки гостювали у львівських колег чи приймали Франка у себе в Києві, зокрема в його останній приїзд на Наддніпрянщину у 1909 р.⁶ К. Паньківський же взагалі запрошував Грінченка перебратися на постійне проживання до Львова, але на той час Грінченки переїхали до Чернігова⁷.

Значну дискусію загальноукраїнського масштабу викликала стаття Грінченка «Галицькі вірші» (1891 р.), в якій він відстоював ідею літературно-мовної єдності Наддніпрянщини та Галичини⁸. Виступаючи за вироблення спільної для Наддніпрянщини та Галичини літературної мови, що була б однаково добре зрозумілою по обидва боки кордону, на всьому просторі проживання українського народу. При цьому, мовна «основа мусить бути та, що дали нам Шевченко, Куліш, М. Вовчок», – наголошував Б. Грінченко у листі до В. Лукича від 14 (26) листопада 1891 р.⁹ Однак і на сьогодні залишається актуальним зауваження Б. Грінченка, що «історія того, як галичане поводитися з нами, письменниками з російської України, ще дожидає свого історика, але вона дуже цікава і – як кажуть наші братики галичане – “поучаюча”». Частково розкрити цю взаємодію і є метою нашого дослідження.

Взаємини родини Заклинських з родиною Грінченків є яскравим прикладом транскордонної співпраці українських діячів. Листування Романа та Богдана Заклинських з Борисом та Марією Грінченками збереглося в неповному обсязі. На сьогодні вдалося виявити чотири листи Заклинських до Грінченків та один лист Марії Грінченко до Богдана Заклинського. Листи Заклинських зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), а лист М. Грінченко – у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ВР ЛННБУ). Листи ж Б. Грінченка до Романа Заклинського, за свідченням останнього, були втрачені під час першої російської окупації Галичини в 1915 р. в ході Першої світової війни, коли їх (разом з листами Нечуя-Левицького, Ганни Барвінок та ін.) «спалила ... царська охрана»¹⁰.

На сьогодні листування Заклинських з Грінченками ще не ставало предметом досліджень, як не введений у науковий обіг і сам епістолярій.

Попри всю фрагментарність, листи дають змогу реконструювати точки дотику родин галицьких і наддніпрянських громадських та культурних діячів.

Ініціатором встановлення епістолярних контактів виступив Роман Заклинський, який 2 квітня 1901 р. надіслав Борисові Грінченку першого листа¹¹. Про те, що це був перший лист, промовляють його початкові слова: «Простіть, Добродію, що незнакомий морочу Вас своїм листом»¹².

Роман Заклинський (1852–1931) – галицький літературознавець, історик, етнограф та культурно-просвітницький діяч. У 1891–1912 рр. викладав в учительській семінарії у Станіславові (нині Івано-Франківськ)¹³. Був активним діячем «Просвіти» і співзасновником «Рідної школи» у Станіславові, автором історичних та літературознавчих розвідок, кількох підручників¹⁴. Ця праця на просвітянській та загалом педагогічній ниві українського шкільництва споріднювала родини Заклинських та Грінченків.

На момент початку листування Р. Заклинський працював над життєписом Опанаса Марковича¹⁵ й шукав додаткові, ще «нігде недруковані» відомості про свого героя. У наступному листі Заклинський зізнався, що то вже був 30-й лист, написаний «на Україну»

⁵ Погрібний А. Борис Грінченко... С. 73.

⁶ Про відносини з Франком залишила спогади й Марія Грінченко: Загірня М. Спогади / Передмова, упорядкування, примітки Неживої Л. Луганськ: Шлях, 1999. С. 103–107.

⁷ Погрібний А. Борис Грінченко... С. 69.

⁸ Там само. С. 242.

⁹ Грінченко Б. Зібрання творів. Епістолярна спадщина. Кн. 1 / Упор.: В. Яременко, О. Мислива, Т. Олещенко. Київ, 2020. С. 365.

¹⁰ Заклинський Р. Споми́ни про Івана Нечуя Левицького (ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 166. Арк. 3).

¹¹ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38155.

¹² Там само. Арк. 1.

¹³ Горак Р., Чудійович Б. Листи Заклинських до Івана Франка. *Українське літературознавство*. 2018. Вип. 83. С. 270, 273.

¹⁴ Заклинський Роман Гнатович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-14653>.

¹⁵ Ці студії залишили слід в архіві Заклинських у вигляді збірки виписок Романа Заклинського з різних тогочасних публікацій про Опанаса Марковича та Марка Вовчка. Вони зберігаються у справі, яку Ростислав Заклинський підписав: «Заклинський Роман Гнатович, пенсіонер. Різні записки до приготовленої наукової роботи “Хто був автором ‘Народних оповідань’ Марка Вовчка”» (ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 16а. 5 арк.).

(тобто на Наддніпрянщину) в тій справі¹⁶. Окрім Б. Грінченка, Заклинський також звертався, наприклад, до І. Нечуя-Левицького, Д. Мордовця, О. Куліш (Г. Барвінок) та інших письменників і громадських діячів¹⁷, які або особисто знали О. Марковича чи його дружину Марію (Марка Вовчка), або ж могли надати якусь офіційну інформацію.

Окрім прохання відшукати чи уточнити якісь дані, наприклад, про час народження Опанаса Марковича, час і місце його одруження, Р. Заклинський просить «постарати ся о то, щоби люди писали свої спомини про Опанаса і его жінку»¹⁸. При цьому малися на увазі як безпосередні спогади, так і отримані «від батька-матері» чи інших осіб. Особливо це стосувалося орловського, чернігівського та немирівського періодів життя Марковича та перебування в Парижі Марка Вовчка.

Найбільше ж Р. Заклинському не давала спокою саме Марко Вовчок. Він послідовно й наполегливо намагався знайти інформацію та довести, що не вона була авторкою підписаних нею творів, а Опанас Маркович. На цю тему ще 17 грудня 1900 р. Заклинський мав розмову з І. Франком, якого також намагався переконати в авторстві Опанаса, а не Марії Маркович. Цю думку закинув був ще П. Куліш у листі до професора Львівського університету О. Огоновського¹⁹, і з того часу вона почала жити власним життям, набуваючи нових відтінків та деталей. Оскільки прямих доказів не було, Заклинський шукав опосередковані джерела й не лише спогади сучасників, а й потребував інформації «хто з них, Опанас чи Маша, любив вислухувати сільські історії від селянок, та кого з них займало се, слухати, як селянка оповідає свою біду»²⁰. Хоча й отримав від Нечуя-Левицького інформацію, що по селах Чернігівщини Марковичі їздили обоє разом²¹.

Звернення Заклинського до Грінченка з цим питанням було не випадковим. Окрім згаданого листа П. Куліша, у часописі «Зоря» (ч. 6, 1892) О. Огоновський опублікував чергову частину своєї «Історії літератури руської», присвячену постаті та творчості Олени Пчілки (Ольги Косач). Серед іншого, Огоновський умістив витяг з листа до нього Олени Пчілки, в якому вона визначала / коригувала своє місце в українській літературі, зокрема дякувала професорові, що він не вважав її «послідователькою» «пані Марко Вовчок», як і за те, за що і вся Україна має скласти подяку авторові, що він вважає «пані Марко Вовчок за міт», «бо справді, яке-то колись було неславне для української мови й літератури переконання, що ніби-то якась перша-ліпша кацапка, з роду не чувши української мови, ледви захотіла, у два дні перейняти мову зо всіма найтоншими її власностями й почала писати по-українськи, — та ще як! — краще всіх українських повістарів! Дале-бі, се зневажало українську мову: що ж то за така осібна, характерна мова й письменність, коли всякий чужосторонець возьме й зараз писатиме, та ще як досконало! Отже Ви перший *прилюдно* підірвали сю думку, на половину скинувши з нахабної кацапки украдену нею личину, чи той почесний вінець прекрасного українського автора»²². Далі Олена Пчілка закликала Огоновського «до останку» добити Марка Вовчка, звернувшись до ще живих людей, які знали «близько час і обставини видання „Основи“»²³.

Цей випад Олени Пчілки проти Марка Вовчка, особливо означення її «нахабною кацапкою» викликав обурення Б. Грінченка та низки інших українських письменників. Грінченко спільно з дружиною — письменницею Марією Загірною виступив з відповідною заявою на сторінках тієї ж «Зорі»:

«Ми можемо тільки дякувати д[обродій]ці Марії Марковичці за те, що вона, бувши московкою, віддала частину своєї сили на працю для нашої літератури. Взивати за се «нахабною кацапкою», се значить кидати на людину незароблену образою і виявляти тим невдячність до неї, нетолерантність до другого народу і нарешті просто нетактовність, бо річ видається так, мов би московку лають за те, що вона московка, — ми ж, стоячи до загибну за своє національне право, мусимо вкупі з тим дбати не про межинародне ворогування, а про межинародну згоду. Думаючи, що вчинок сей лягає на українську літературу плямою, — вважають підписані за свою повинність запротестувати проти його»²⁴.

¹⁶ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38154. Арк. 1 зв.

¹⁷ З листа Романа Заклинського до Івана Франка від 23.01.1901 довідуємось, що перелік відповідних адрес Роман Заклинський отримав від І. Франка та [В.] Гнатюка: Лист Романа Заклинського до Івана Франка № 2 (23.1.1891) (Горак Р., Чудийович Б. Листи Заклинських до Івана Франка... С. 282).

¹⁸ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38155. Арк. 1 зв.

¹⁹ Лист був опублікований у львівському журналі «Правда» (1889. Т. XI. С. 113).

²⁰ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38155. Арк. 2.

²¹ Там само. Ф. I. Од. зб. № 27884. Арк. 1 зв.

²² Огоновський О. Історія літератури руской. *Зоря*. 1892. Ч. 6. С. 111.

²³ Там само.

²⁴ Загірня М., Чайченко В. Заява. *Зоря*. 1892. Ч. 11. С. 220. Передруковано: Грінченко Б. Зібрання творів. Епістолярна спадщина. Кн. 1. С. 397–398.

Для посилення відповіді Грінченко запрошував підписатися під заявою І. Липу та О. Катренка²⁵, з якими незадовго до того встановив тісні епістолярні контакти, однак вони обидва відмовили. Свою відмову І. Липа обґрунтовував формальною підставою, вважаючи себе не рівним Грінченку, «виглядати» з-за якого не хотів²⁶. Проте справжня причина, очевидно, крилася в іншому. У листі до колеги І. Липа просить Б. Грінченка не нападати палко на Олену Пчілку, яку адресант дуже поважав і поважає за те, «що вона цілком консеквентна вкраїнка, яких у нас – раз, два ... та й облічився. А що найпаче то те, що й дітей вона довела до пуття: Леся Українка, Михайло Обачний, навіть Олеся Зірка досить вже відомі вкраїнській інтелігенції»²⁷. Відтак, свій «протест» Липа висловлював у приватному листі, справедливо обурюючись, що навіть всі заслуги перед Україною не дають права Олені Пчілці «так високо носу дерти, самій лізти й ставати на п'єдестал, а тим часом закидувати грязюкою людей навіть більш її славних»²⁸. Щодо основного закиду на адресу Марка Вовчка, Липа категорично стверджує: «вона вкраїнка, вона наша, ми нею пишаємося й не віддамо її нікому. Усіх ми приймаєм у свій кош, хто чесно працює на нашій ниві. Не той син своєї вітчизни, не той у нас українець, не той наш, хто походить з української родини, а служе цілком чужому народові, і не той, хто переходить в чужий, ворожий кош, ні, то все зрадники своєї вітчизни, а українець тепера, на часи нашого відродження, той, хто любе наш нарід, хто його пізнав і своєю душою зрозумів його ледве свідому, більш походячу з почуття, але високу ідею відродження ... хто переконався сією ідеєю і несе її в своєму серцеві, той українець, хто працює щиро й невинно в хосен сієї великої ідеї. Той, кажу, най буде нашим братом, чи буде він жид чи лях, а чи москаль, чи татарин – а він наш тоді, він тоді задля нас ще дороще свого дійсного земляка»²⁹, і додає, що справжнім гідним вчинком є перехід на бік слабших, якими у російській імперії були українці порівняно з росіянами. Прикметно, що подібний аргумент щодо Марка Вовчка висував і М. Коцюбинський³⁰. При цьому «уських Гоголів та Готтапенків» Липа віддавав «москалям», оскільки від них «хохладчиною несет»³¹. Подібно писав у листі до Липи Грінченко, називаючи лицемірами та «півдурнями» тих, хто, «пишучи усе своє життя по-московському», стверджує, що служить Україні³². Натомість відмова Катренка підписати заяву була категоричнішою. Катренко у намірі Грінченка побачив крок до порозуміння з росіянами, тому й назвав колегу Юдою та зрадником³³: «Нікчема, та й годі! Вибачайте, простіть, але доводиться сказати, – Хай Вам грець всім»³⁴.

Відтак, з другого листа Р. Заклинського до Б. Грінченка від 8 травня того ж року можна виснувати, що останній поставився прохолодно до потуг колеги кинути тінь на авторство Марка Вовчка. У наддніпрянців авторитет О. Марковича і Марка Вовчка залишався високим. Навіть О. Кониський, який, хоча і вважав, що перші два томи «Народних оповідань» писала не Марко Вовчок, а її чоловік, випад Олени Пчілки назвав «гидкою лайкою», що «непристойним болотом» лягла не лише на Марка Вовчка, а на все «наше письменство»³⁵. З цього приводу Кониський навіть звернувся до О. Барвінського та опублікував у тій же «Зорі» статтю, присвячену пам'яті Опанаса Марковича³⁶. Думку, що Марко Вовчок не була самостійною письменницею, припускав також Іван Липа, однак стверджував, що її славе ім'я назавжди залишиться в історії української літератури. Так само Марія Загірня у брошурі, присвяченій біографії О. Марковича, відмічає участь обох з подружжя в написанні «Народних оповідань», віддаючи, проте, першість Марковичу, а Марку Вовчку – роль співробітниці «свого талановитого чоловіка»³⁷. Припускав подвійне авторство й Б. Грінченко, однак не надавав тому якогось значення: головне, що «ті твори

²⁵ Лист Бориса Грінченка Іванові Липі (31.III.(12.IV).1892). Арк. 2 зв.

²⁶ Лист Івана Липи Борисові Грінченку (7.IV.1892). Листування Івана Липи (1892–1922) / Упор. І. Стамбол. Київ: Темпора, 2020. С. 34. На жаль, у виданні є деякі дрібні неточності у переданні тексту листів. У нашій статті текст подається з поправкою на оригінал: ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38474. Арк. 3.

²⁷ Лист І. Липи Б. Грінченку (7.IV.1892). Листування Івана Липи (1892–1922). С. 33; ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38474. Арк. 1.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. Арк. 2.

³⁰ Коцюбинський М. К полемике о самостоятельности малороссийского языка. *Коцюбинский М. Твори: У 7 т.* Київ: Наукова думка, 1975. Т. 4. С. 120.

³¹ Лист І. Липи Б. Грінченку (7.IV.1892). Арк. 2.

³² Лист Б. Грінченка І. Липі (31.III.(12.IV).1892). Арк. 1.

³³ Лист Б. Грінченка І. Липі (11(23).IV.1892). ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 41012. Арк. 1.

³⁴ Лист О. Катренка Б. Грінченку (8.IV.1892). ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 37310. Арк. 2 зв.

³⁵ Лист Б. Грінченка до І. Липи (24.IV(5.V).1892). ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 41010. Арк. 1 зв.

³⁶ К. Пам'яті Опанаса Марковича. *Зоря*. 1892. Ч. 23. С. 455–457. Роман Заклинський читав першу версію цієї публікації у Львівській «Правді» (К. Дещо про Опанаса Марковича. *Правда*. 1889. Вип. XI. С. 105–114), про що свідчать збережені його виписки з цієї статті (ВР ЛНБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 16а. Арк. 1).

³⁷ М[арія] З[агірня] = Грінченко]. Афанасій Васильевич Маркович. Біографическая записка. Чернигов. С. 12.

посунули наперед українську літературу»³⁸. Більш того, у листуванні, наприклад, із В. Гнатюком, О. Коваленком чи В. Лукичем, Грінченко, торкаючись мовних питань, мову творів Марка Вовчка вважає зразком української літературної мови³⁹.

Тому найбільшій адресатів, зокрема й Нечуй-Левицький, не подали жодних компрометуючих Марка Вовчка матеріалів. Лише В. Білозерський та О. Кулішева (Ганна Барвінок), зі зрозумілих причин, виявили співчуття пошукам Заклинського і надали потрібні «інформації». Наполегливість галицького колеги та спомини О. Куліш⁴⁰ навіть змусили В. Доманицького виступити на шпальтах газети «Рада» зі статтею «В обороні мертвих од живих (З приводу “Споминів про Марка Вовчка” Ганни Барвінок)»⁴¹. Натомість Грінченко вказав Заклинському на наявність пасквілів на О. Марковича, до анекдотів яких імовірно й відніс інформації колеги. Принаймні Грінченко мав поеми «Горбиль» та «Опанас» П. Кузьменка, які й були власне пасквілями на О. Марковича⁴², хоча й сам Кузьменко почав писати під впливом Марковича. Прикметно, що автора пасквіля Грінченко не звинувачує за такий випадок на «видатного і достойного пошани українського діяча», лише висловлює сум, що «лиха доля так уже поламала Кузьменка наприкінці його віку, що він міг дійти до такої речі»⁴³. Тому й викликало несприйняття адресатом уживання Заклинським у листі російської форми імені «Маша» щодо Марка Вовчка. Відтак у наступному листі адресант змушений був виправдовуватись перед Грінченком, пояснюючи таку форму тим, що так її називав Опанас⁴⁴.

Щодо Олександри Куліш, то естафету спілкування з нею перебере у батька його син Б. Заклинський, який влітку 1909 р. навіть відвідає її й допоможе упорядкувати музей Куліша в Кинашівці. Через Б. Заклинського О. Куліш надсилатиме його батькові додаткові відомості, не стільки про Марковича, скільки про Марка Вовчка (і саме такі, що показують її в невинісному світлі). Так, у листі від 9–18 березня 1910 р.⁴⁵, усе ще перебуваючи під враженням від статті Доманицького, О. Куліш пише до Б. Заклинського: «Оце прошу Вас покорніше, шановний Добродію Богдане Романовичу, передати оцю виметочку из журнала Вашому шановному Татові. Се я йому посилаю як оборону – за себе – що Доманицький, так безбожно, “не знавши броду та й пошов у воду” і некультурно на мене нападався за Марка Вовчка». У «виметочці» з петербурзького журналу «Новое слово» (1910 р., № 3) містилось повідомлення про публікацію споминів О. Скабичевського (1838–1910), де серед іншого автор «даєт характеристику писательницы М.А. Маркевич». Характеристика ця була неприхильна, з доволі несимпатичним образом Марка Вовчка в період її другого перебування в Петербурзі з кінця 1860-х рр.⁴⁶ Питання авторства оповідань Марка Вовчка Скабичевський не заторкував.

При цій же «виметочці» Олександра Куліш згадує, що раніше надсилала батькові адресата «Спомини д[оброді]йки Грінченко», можливо, маючи на увазі біографію О. Марковича авторства М. Грінченко, де та схилилася до думки, що Маркович був щонайменше співавтором «Народних оповідань» Марка Вовчка⁴⁷.

В інших листах О. Куліш кілька разів просить Б. Заклинського нагадати батькові, щоб той повернув їй до Кулішевого музею матеріали для «біографії Вовчка», які вона йому надсилала: «Як шановний Тато Ваш біографії Вовчка писати не буде, то прошу матерьял для біографії вернути в наш музей літом. Нехай повніє»⁴⁸. 20.05.1965 р. Ростислав Романович Заклинський (1887–1974), впорядковуючи архів покійного брата Богдана, так прокоментує ці слова Олександри Барвінок: «Заклинський Роман Гнатович збирав матеріали про [Марка Вовчка]. Але хотів написати не її біографію, а доказати, що автором “Оповідань” була не вона, Вілінська М.А., а її чоловік, етнограф Маркович А.В. Зібрані матеріали залишились невикористаними, мабуть, через те, що їх було замало, щоб доказати цю гіпотезу. Про ці матеріали й пише Куліш Олександра у цьому листі»⁴⁹. Подібно, у листі до

³⁸ Загірня М., Чайченко В. Заява. С. 220.

³⁹ Грінченко Б. Зібрання творів. Епістолярна спадщина. Кн. 1. С. 291, 296, 365.

⁴⁰ «Спомини про Марка Вовчка» (Рідний край. 1909. Ч. 1. С. 9–11).

⁴¹ Рада. 1909. 16 квітня (29 квітня). № 85. С. 2–3.

⁴² Грінченко Б. Петро Кузьменко. Харків, 1908. С. 7–8; Покальчук В. Нові знахідки до біографії й творчості Петра Кузьменка. Літературний архів. Харків, 1930. Кн. III–VI. С. 255–257.

⁴³ Грінченко Б. Петро Кузьменко. С. 8.

⁴⁴ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38154. Арк. 1–1 зв.

⁴⁵ ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 38а. Арк. 32–34.

⁴⁶ Скабичевский А. Первое 25-летие моих литературных мытарств. Исторический Вестник. 1910. Т. 119. № 2. С. 437–439.

⁴⁷ М[арія] З[агірня = Грінченко]. Афанасій Васильевич Маркович...

⁴⁸ Лист Олександри Куліш до Богдана Заклинського від 14.12.1909 (ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 38а. Арк. 21). Пор. також лист від 3.07.1909 (Там само. Арк. 8–9): «Чи пише Ваш шановний Тато біографію Вовчка? Як не пише, то я прошу его повернути мені в музей матерьял, що я ему доставала».

⁴⁹ ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 38а. [непагіновані примітки до арк. 21].

Грінченка від 27.03.1903 р. Ганна Барвінок турбується про повернення їй через С. Єфремова портрета Марка Вовчка, який на той час зберігався в І. Пулюя⁵⁰.

У пошуку джерел Р. Заклинський звертався й до останньої «супутниці життя» О. Марковича, Меланії Ходот-Загорської – видатної української співачки, першої виконавиці ролі Наталки в опері М. Лисенка «Наталка Полтавка». Оскільки останні роки Маркович провів із Загорською і навіть помер у неї на руках у Чернігівській лікарні⁵¹, Загорська могла подати цінну інформацію про Марковича, але адресант просив надіслати їй власну автобіографію. Проте Загорська не відповіла. І Заклинський просить Грінченка звернутися до неї з подібним проханням від себе. Адресант не знав, що Загорської на той час вже не було серед живих: вона померла від грипу за кілька місяців до листа Заклинського – в останній день 1900 р. (за старим стилем) – і була похована в містечку Понорниці Кролевецького (не Борзенського, як писав Заклинський) повіту Чернігівської губернії. Дізнавшись про її смерть, Р. Заклинський попросить І. Франка помістити відповідне повідомлення у «Літературно-науковому вістнику»⁵². Спогади про Загорську залишить Олена Пчілка, а згодом її біографію як співробітниці Лисенка напише Д. Ревуцький⁵³.

Своє дослідження життєпису Опанаса Марковича Р. Заклинський планував опублікувати в «Літературно-науковому вістнику» або ж «Записках НТШ». З невідомих наразі причин твір так і не був опублікований, хоча, ймовірно, і містив на той час нову, невідому інформацію. Принаймні, в листі від 5 травня 1901 р. Р. Заклинський ділиться з Грінченком, що йому вдалося з'ясувати питання, чому другий лист «Маші» до Шевченка дуже різнився від першого, хоча в чому саме, не зазначив.

Чи надав Грінченко ще якусь інформацію Заклинському щодо Опанаса Марковича, наразі невідомо. Наступний контакт відбувся через три роки, коли Р. Заклинський надіслав колезі вітальну поштівку з Великодніми святами. Однак, сама поштівка не була Великодньою, – на ній були зображені «Українські повісті»: Г. Квітка-Основ'яненко, О. Стороженко та О. Кониський. Виданням таких поштівок з метою популяризації української культури займався гурток галицької молоді, зокрема син Р. Заклинського – Богдан, який деякі поштівки видавав навіть власним коштом.

Не випадково, вже після смерті Б. Грінченка, Б. Заклинський надіслав листа М. Грінченко на одній з таких поштівок, з портретом її покійного чоловіка. Згодом подібну картку у спільному із Б. Заклинським видавництві «Всеукраїнська бібліотека» (див. нижче) плануватиме видати його приятель Ф. Андрусевиш⁵⁴. Це був один із шляхів популяризації постаті й творчості видатного наддніпрянця в Галичині серед широких кіл української людності, хоча серед наукових та літературних кіл Галичини ім'я Б. Грінченка на той час вже було добре знайомим⁵⁵. Так формувалось уявлення про соборність України по обидва боки кордону. Про авторитет Б. Грінченка серед галицьких українців красномовно свідчить той факт, що нова українська школа, яку «Українське педагогічне товариство» відкрило у Львові якраз після смерті Б. Грінченка (1910 р.), була названа його іменем⁵⁶.

У згаданому листі до Марії Грінченко від 1 лютого 1912 р.⁵⁷ Б. Заклинський інформував свою адресатку про зберігання в Бібліотеці Наукового товариства ім. Шевченка у Львові рукописного автографа на той час ще не опублікованої музики до комедії Б. Грінченка «Нахмарило» галицького композитора Д. Січинського. Ця драма буде гратись на сцені «Рухомого українського театру» в Станіславові у 1920-му р.⁵⁸ Очевидно, цим листом з портретом ще юного Б. Грінченка Б. Заклинський хотів морально підтримати згорьовану втратою доньки, онука та чоловіка Марію Грінченко.

⁵⁰ Грінченко Б. Зібрання творів. Епістолярна спадщина. Кн. 1. С. 169

⁵¹ Маркович Д. Заметки и воспоминания об А.В. Марковиче. Киевская старина. 1893. № 4. С. 76–77.

⁵² Лист Р. Заклинського до І. Франка № 5 (16.08.1901) (Горак Р., Чудийович Б. Листи Заклинських до Івана Франка. С. 284).

⁵³ Ревуцький Д. Меланія Овдієвна Загорська, співробітниця Лисенкова. Збірник Музею діячів науки та мистецтва України. Київ, 1930. Т. 1. С. 73–78; Квітка К. Фольклористична спадщина Миколи Лисенка. Збірник Музею діячів науки та мистецтва України. Київ, 1930. Т. 1. С. 18.

⁵⁴ Лист Ф. Андрусевиша до Б. Заклинського від 12.11.1912. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ВР ЛННБУ). Ф. 48. Од. зб. 226. Арк. 3. Наскільки нам відомо, план не був зреалізований.

⁵⁵ Лише в першій книзі епістолярію Грінченка опубліковані його листи до Івана Белея, Володимира Гнатюка, Василя Лукича, Осипа Маковея, Івана Пулюя, Степана Сміль-Стоцького, Василя Стефаника, Кирила Студинського, Володимира Шухевича та редакції «Літературно-наукового вістника» (Грінченко Б. Зібрання творів. Епістолярна спадщина. Кн. 1. С. 169–172, 225–295, 320–474, 478–481, 493–535).

⁵⁶ Герцюк Д. Українська приватна школа у Львові: витоки і основні віхи становлення (кінець XIX – 1939 рр.). Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX–XXI ст.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Т. 6: Приватна освіта в Україні і Польщі: історико-педагогічні аспекти становлення, сучасний стан і перспективи розвитку. С. 40–41.

⁵⁷ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 42718.

⁵⁸ Ставничий І. З театрального життя у Станіславові. Альманах Станіславської землі. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. Т. I. С. 576.

Окрім того, ще у 1909 р. Б. Заклинський організовував присвячений Б. Грінченку вечір у Станіславові, на який запрошував і самого винуватця, що на той час перебував в Італії на лікуванні від сухот. Через хворобу Б. Грінченко не зміг прибути на вечір і навіть не зміг сам відповісти на запрошення. Відповідь з подякою написала й надіслала М. Грінченко⁵⁹.

Одним із найважливіших для себе напрямків роботи Б. Заклинський від молодих років вважав культурно-просвітницьку роботу серед простих галичан та їхніх дітей. І так само, як і його батько, він ніколи не випускав з поля зору «великої України», черпав у наддніпрянців натхнення, намагався налагодити з ними співпрацю, пропагував у Галичині їхню творчість. Кілька років перед Першою світовою війною він спільно зі своїм товаришем Францем Андрусевичем провадив видавництво популярно-просвітницької літератури з показовою назвою «Всеукраїнська бібліотека» і намагався залучити до співпраці як галицьких, так і наддніпрянських авторів. Серед тих, хто відгукнувся на співпрацю, була поетка Христя Алчевська-молодша: вона підготувала для нього збірку віршів «Моєму краю»⁶⁰. Левову частину збірки складають вірші-посвяти видатним українським діячам (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Лисенко, П. Грабовський, М. Павлик тощо), з яких перші два присвячені Б. Грінченкові та його доньці Насті («Мені, здається, все те снилось...» і «Памяти Насті Грінченко»), з якими, як відомо, родину Алчевських поєднували близькі взаємини. Коли збірка буде надрукована, Христя Алчевська попросить Б. Заклинського надіслати примірники зокрема у згадану вище школу ім. Б. Грінченка у Львові та М. Грінченко до Києва, яку щоправда тут же викреслила з цього списку, можливо, вирішивши передати їй збірку особисто⁶¹.

Процес підготовки збірки до видання можна простежити за листами Христі Алчевської до Б. Заклинського, які зберігаються у ВР ЛННБ ім. В. Стефаника⁶². Зокрема, з цього листування довідемося, як авторка планувала проілюструвати свою збірку (яка зрештою через брак коштів вийшла без ілюстрацій). Так, Х. Алчевська надіслала Заклинському для ілюстрації спільний портрет Б. Грінченка та І. Франка, а щодо портрета Насті Грінченко, то радила звернутися у Львові в «жіноче товариство, що видавало “Мету”»⁶³, що відсилає нас до ще одного сюжету, який єднає родину Грінченків з Галичиною. Як відомо, за сприяння І. Франка, майже два академічні роки (1903–1905) у Львівському університеті навчалася донька Грінченків – Настя⁶⁴. У Львові Настя перебувала під особливою опікою родин Паньківських та Шухевичів⁶⁵. Тоді ж вона – спільно зі своєю близькою товаришкою Дарією Старосольською (Шухевич) – брала активну участь у роботі жіночого товариства «Кружок українських дівчат» (з 1908 р. – «Кружок українок») ⁶⁶. У 1908 р. товариство видавало двотижневий «орган українських поступових жінок» «Мета», головною редакторкою якого була Д. Старосольська. У жовтні 1908 р. в часописі було надруковано некролог Насті Грінченко з портретом, зробленим свого часу у Львові⁶⁷. Саме його, очевидно, й мала на увазі Христя Алчевська.

Усе своє життя Б. Заклинський працював учителем у народних школах, причому не раз і йому самому доводилось ставати «плугатарем ниви молодії»⁶⁸, торуючи шлях новій українській школі. Так було в 1917 р., коли він разом з іншими галицькими учителями й учительками зголосився розбудовувати українське шкільництво на Волині. Так буде в 1920-х, коли він стане одним із тих, хто закладатиме підвалини української народної школи на Закарпатті. Праця в нових умовах на «молодій ниві» вимагала нових підручників – і Б. Заклинський брався до їх написання: він створив низку читанок і букварів для народних шкіл. Працюючи над своїми підручниками, він намагався ознайомитись із найважливішими подібними працями колег, слідкуючи за новими виданнями як галичан, так і наддніпрянців. Зокрема, листування з управителем бібліотеки НТШ В. Дорошенком показує, що в листопаді 1917 р. Б. Заклинський позичав буквар Б. Грінченка⁶⁹ (імовірно, його нове видання: Грінченко Б. Українська граматка до науки читання й писання. Київ: Вид-че т-во

⁵⁹ ВР ЛННБУ. Ф. 48. Од. зб. 25ф. Арк. 1.

⁶⁰ Алчевська Х. Моєму краю: Поезії Христі Алчевської. Чернівці: 3 друкарні т-ва «Руська рада» в Чернівцях, 1914. 32 с.

⁶¹ ВР ЛННБУ. Ф. 48. Од. зб. 257. Арк. 18–19.

⁶² Там само. Од. зб. 22а; Од. зб. 257.

⁶³ Лист Х. Алчевської до Б. Заклинського від 8.09.1913. ВР ЛННБУ. Ф. 48. Од. зб. 257. Арк. 10–11.

⁶⁴ Клименко Н. Львівський період життя Насті Грінченко: сторінки з біографії. *Краєзнавство*. 2012. № 4. С. 144–154.

⁶⁵ Там само. С. 147.

⁶⁶ Клименко Н. Львівський період життя Насті Грінченко... С. 144–154.

⁶⁷ Грінченко Н. *Мета*. Р. 1 (1908). Ч. 16 (25 жовтня). С. 1.

⁶⁸ Так Христя Алчевська назвала Бориса Грінченка у присвяченому йому вірші (Моєму краю. – С. 3), маючи на увазі, що він був «один з перших працюючих в оцім краї, на оцьому полі» (Грінченко Н. *Мета*. С. 4.).

⁶⁹ Лист В. Дорошенка до Б. Заклинського від 20.11.1917. ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 27ж. Арк. 4.

«Криниця», 1917). Тоді Заклинський працював над другим виданням свого власного букваря і читанки.

І, нарешті, епістолярій Б. Заклинського засвідчує нам ще одну його зустріч з родиною Грінченків, але цього разу навіть не листовну, а книжкову. Товариш Б. Заклинського чечар УСС М. Саєвич, переходячи маршем Поділля, в березні 1918 р. зупинився в с. Юрківка Ямпільського повіту (нині Тульчинського р-ну Вінницької обл.) і застав там новостворену українську гімназію. Його око потішили книжки, які він побачив у тій гімназії, про що поспішив написати товаришеві⁷⁰: «...переглядаючи книжки побачив Ваш опис Рідного Краю видання Т[овариств]а Вернигори⁷¹ [і] Рідне Слово (укр[аїнська] читанка. Київ 1917 – видання М[арії] Грінченки)⁷²».

Згодом, протягом багатьох років, Б. Заклинський збирав матеріали для книжки, яку мріяв написати про учителів-письменників. Книжка залишилась ненаписаною, але в архіві автора збереглося чимало зібраних до неї матеріалів, зокрема й про Б. Грінченка⁷³.

Таким чином, попри фрагментарність збереженого епістолярію, листи дають змогу відтворити епізоди контактів двох непересічних родин в історії України кінця ХІХ – початку ХХ ст. й загалом доповнити їхні біографії. Містять листи й інформацію з історії української літератури та культури загалом, показують шляхи формування модерної української нації.

ДОКУМЕНТИ

Листи подаються мовою оригіналу, з максимальним збереженням оригінального правопису, за незначними змінами за фонетичним принципом. Наприклад, написання і – и, Чернігів – Чернігів тощо. Максимально збережена оригінальна пунктуація та написання слів з великої літери, разом кін окремо. Написання 'ся' окремо в листах Заклинських збережено, як принципову характеристичну ознаку галицьких правописних норм того часу.

№ 1

Роман Заклинський – Борису Грінченку,
Станіслав – Чернігів, 4 січня 1901 р.

Станіслав 2.4.1901

Високоповажаний Добродію!

Простіть, Добродію, що незнакомий морочу Вас своїм листом. Я написав працю про Опанаса Марковича⁷⁴. Дуже мені в пригоді станула праця пані Загірньої⁷⁵, де є біографічний очерк Опанаса⁷⁶, бо там є відомості нігде недруковані⁷⁷. Однак ж ще такі все є великі прогалини в біографії Опанаса; є часи, про котрі нема нігде ані слова згадки. От, прим[іром], про побут его в Орлі⁷⁸, в Чернігові р. 1852, в Києві (є дещо), в Немирові⁷⁹ нема нічого. Здає ся, що про давніші часи позабували люди, але немирівські часи могли би описати его ученики бувші. Нам треба постарати ся о то, щоби люди писали свої спомини про Опанаса і его жінку. Де що хто памятає або довідає ся, або чув від батька-матери, нехай списує. Будьте ласкаві викликати списуване споминів. Ми нічого не знаємо про жите Маші⁸⁰ в Парижі.

Мені писала добр[одійка] Кулішева⁸¹, що Опанас оженив ся, коли уже повернув з Орла, отже в Чернігові. Будьте ласкаві довідати ся в уряді парохіяльнім, котрого дня Опанас брав шлюб? Се могло бути восени р. 1851.

⁷⁰ Лист М. Саєвича до Б. Заклинського від 18.03.1918. ВР ЛННБ ім. В. Стефаніка. Ф. 48. Од. зб. 456. Арк. 22.

⁷¹ Опис рідного краю. Коротка географія України. 1-а частина з малюнками. Київ: Вид-че т-во «Вернигора», 1917. Це було «піратське» київське перевидання однієї з просвітніх брошур Заклинського.

⁷² Рідне слово: Українська читанка: Перша після Граматки книга до читання / Склали Б. та М. Грінченки. Київ: Вид-че т-во «Криниця», 1917.

⁷³ ВР ЛННБУ. Ф. 48. Од. зб. 676. 13 арк.

⁷⁴ Опанас Маркович (27.01(8.02).1822–20.08(1.09).1847) – український письменник, етнограф, громадський діяч, член Кирило-Методіївського Братства. Чоловік письменниці Марко Вовчок.

⁷⁵ Марія Загірня – літературний псевдонім Марії Грінченко (1(13).06.1863–15.07.1928). Українська письменниця, етнограф, громадська діячка. Дружина Б. Грінченка.

⁷⁶ Очевидно, ідеться про: З[агірня] М. Афанасій Васильєвич Маркович. Биографическая заметка. Чернигов, 1896, 31 с.

⁷⁷ Слова «бо там є відомості нігде недруковані» вписані в рядок.

⁷⁸ Місто в РФ, в якому упродовж 1847–1851 рр. за участь у Кирило-Методіївському братстві відбував заслання Опанас Маркович.

⁷⁹ Немирів – містечко на Поділлі, нині центр громади Вінницького р-ну, Вінницької обл. Тут упродовж 1855–1860 рр. О. Маркович працював молодшим вчителем географії у місцевій гімназії.

⁸⁰ Марія Маркович (літературний псевдонім – Марко Вовчок) (10(22).12.1833–28.07(10.08).1907) – українська письменниця. Дружина Опанаса Марковича.

⁸¹ Олександра Куліш (літературний псевдонім – Ганна Барвінок) (23.04(5.05).1828–23.07(5.08).1911) – українська письменниця, етнограф. Дружина Пантелеймона Куліша.

Так само не знаємо, коли уродився Опанас. Чи не міг би хто заглянути в метрику в селі Кулажинцях Пирятинського повіту⁸² коло р. 1822. Дуже важне було би знати, хто з них, Опанас чи Маша, любив вислухувати селянські історії від селянок⁸³, та кого з них займало се, слухати, як селянка оповідає свою біду. Поможіть мені в моїй праці, та будьте ласкаві довідуйтеся про се. Я зібрав уже численні докази на се, що автором оповідань, отже Марком Вовчком, був Опанас. – Про одну працю Опанасову могли би лише Ви, Добродію, довідати ся. Опанас від грудня 1851 до марта 1853, як знаєте, був коректором чернігівських⁸⁴ «Губ[ернскихъ] Вѣд[омостей]», отже він там поміщував свої труди етнографічні, пісні народні. Може були би ласкаві або ті річники, чи той річник, чи ті числа, де его праця друкована, переслати у бібліотеку Тов[ариства] ім. Шевченка. Дуже Вас о то прошу, а коли би сего не можна, так прошу мені подати вістку о тій его праці. Може Вам відомо, хто міг би подати хоть деякі вісти про Опанаса або его Машу?

Просив я о се Мордовця Данила⁸⁵, але не відписав.

З високим поважанєм

Роман Заклинський

[Р. С.] Чи в «Недѣлѣ» і в «Русскомъ Вѣстнику» 1858 є біографічні дати про Опанаса або Машу?⁸⁶

Моя адреса:

проф. Р. З. в Станіславі

Stanislaus, Galizien

ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38155. Арк. 1–2 зв. Автограф.

№ 2

Роман Заклинський – Борису Грінченку,
Станіслав – Чернігів, 8 травня 1901 р.

Станіслав 8.5.1901

Високоповажний Добродію!

Вчера одержав я Ваш лист. Сердечне спасибіг Вам за него.

До «К[іевской] Старини» подав я оповістку, та наколи она не напечатана, так хіба тому, що я лишив до волі редакторів, як він думає, що треба її напечатати, нехай печатає, а як ні – то ні. – «До Л[ітературно-]Н[аукового] Вістника» я ще не давав оповістки, але подам. – Про пашквілі на Опанаса⁸⁷ я ще не знав, ані не попадав на них; вартало би їх видіти та читати задля повноти образу того, що про него писало ся. – Дивуєте ся, чому я називаю Марию Олександрівну «Маша». Опанас називав її Маничка, але она не варта того імени. Братова⁸⁸ її називала Маша і се я уважаю для неї найвідповідніше імя.

Книжку Марії Загірньої маю: «Аф. Вас. Маркович»⁸⁹. Що Опанас брав шлюб з Машою у Чернігові, а не в Орлі, се я довідав від пані Кулішихи. – Я думаю, що як будете писати до Кулажинець, то до уряду парохіяльного, себто до попа. – Про статтю в «Недѣлѣ» 1885 прошу з ласки своєї запитати ся пані М. Загірньої, чи всьо взяла до своєї праці, чи дещо опустила.

Праця моя про Опанаса буде друкована або в Вістнику⁹⁰, або в Записках⁹¹, або в спілці⁹². – Сей лист до Вас, се уже 30, що я написав на Україну⁹³ довідуючи ся про Опанаса. Хоть не всі мені відписали, але про то зібрав я уже дуже багато нового незнаного матеріалу. Також одержав я відповідь на деякі питання дуже давні, приміром знаю уже, чому другий лист Маші писаний до Шевченка, так дуже різниться від першого листу. Також се важне, що всі листи, то є, відомости в них, potwierджують мою гадку про Опанаса. – Велику надію покладав я на лист Меланії Загорської⁹⁴ про Опанаса, так не відписала нічого. Я її просив, щоби при тій подалася свою біографію обширно. Може би Ви були ласкаві спонукати її до того, щоби на мої питання, в листі до неї, відповіла. Она проживає в селі

⁸² Нині село Гребінківської міської громади Лубенського р-ну Полтавської обл.

⁸³ Слова «від селянок» вписані в рядок.

⁸⁴ Слово «чернігівських» вписано в рядок.

⁸⁵ Данило Мордовець (7(19).12.1830–10(23).1905) – український письменник, публіцист.

⁸⁶ Речення написано на вільному місці вгорі ліворуч, напрямом знизу догори.

⁸⁷ Очевидно, маються на увазі поеми Петра Кузьменка «Горбиль» та «Опанас», автографи яких зберігалися в Б. Грінченка. На сьогодні втрачені.

⁸⁸ Мається на увазі дружина брата Марковича. Зі спогадів небожа Дмитра Марковича: «я вперше почув від батька про дядька Панаса, як звали його у нас дома. Батько показав листа і передав матері; мати була в захваті: як я рада, що побачу Машу та Опанаса!» (Маркович Д. Заметки и воспоминания об А.В. Марковиче. *Киевская старина*. 1893. № 4. С. 50).

⁸⁹ Див. прим. 76.

⁹⁰ Мається на увазі «Літературно-Науковий Вістник».

⁹¹ Очевидно, в «Записках НТШ».

⁹² Ймовірно, ідеться про львівське видавництво «Українсько-руська видавнича спілка», яке видавало художню та науково-популярну літературу.

⁹³ Мається на увазі, на Наддніпрянщину.

⁹⁴ Меланія Ходот-Загорська (1837–31.12(ст.)1900) – українська співачка, театральна діячка, етнограф.

Пануровці⁹⁵ Борзеньського повіту. Може она невинна в письмі, то тому не відписує? – Дотично шлюб Опанаса, будьте ласкаві запитати ся в уряді парохіяльнім в Чернігові; під роком 1851 восени⁹⁶, нехай пошукає піп. – Два чернігівці мені відписали листи: доктор Лавріненко і Вербицький⁹⁷, оба були знакомі з Опанасом. Але не відписав ні оден з двох братів Вовків Карачевських⁹⁸ у Брита-нах⁹⁹. Попросіть при нагоді, нехай що напишуть.

З високим поважанєм
Роман Заклинський

ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38154. Арк. 1–2. Автограф.

№ 3

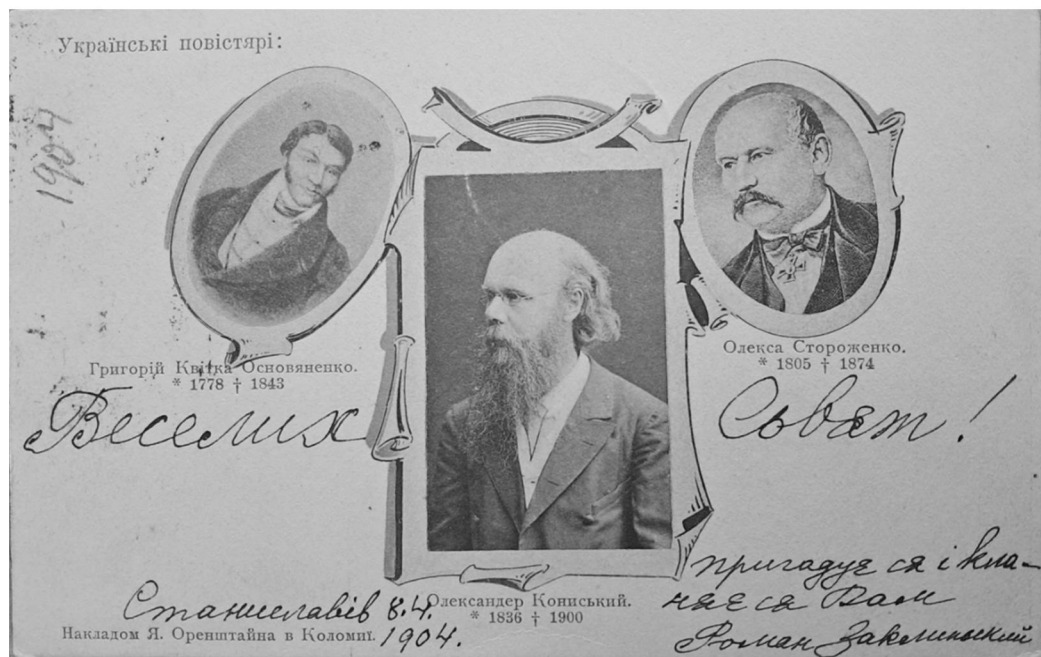
Роман Заклинський – Борису Грінченку,
Станіславів – Чернігів / Київ, 8 квітня 1904 р.¹⁰⁰

Веселих свят!

Пригадує ся і кланяє ся Вам

Роман Заклинський

Станіславів 9.4.1904

Карта постова Романа Заклинського від 8 квітня 1904 р.

Українські повістярі: Григорій Квітка-Основаєнко. * 1778 † 1843;
Олекса Стороженко. * 1805 † 1874; Олександр Кониський. * 1836 † 1900.

Накладом Я. Оренштайна в Коломиї.

ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. № 38153. Арк. 1–1 зв. Автограф.

⁹⁵ Очевидно, адресу проживання Меланії Загорської адресант пише по-пам'яті, оскільки допускається помилка. Останні роки життя Меланії Ходот-Загорська проживала у співзвучному містечку Понорниця (Понурниця) Кродецького повіту Чернігівської губ.

⁹⁶ Слово «восени» вписано в рядок.

⁹⁷ «доктор Лавріненко і Вербицький» – ближче осіб встановити не вдалося. Імовірно, чернігівські лікарі, що лікували О. Марковича наприкінці його життя.

⁹⁸ Брати Никодим (бл. 1828–1913) та Григорій (1832–1914) Вовк-Карачевські – українські громадські діячі, члени Старої Громади. Третього брата Василя (1834–1893) на той час вже не було серед живих, хоча саме він був близьким приятелем Пантелеймона Куліша, зокрема брав участь у першому Кулішовому перекладі Біблії. Брати Вовк-Карачевські, цілком природно, мали близько знати й Опанаса Марковича.

⁹⁹ Нині село Дуболугівка (перейменовано 1946 р.) Вертіївської сільської громади Ніжинського р-ну Чернігівської обл. На той час більшість села належала родині Вовків-Карачевських.

¹⁰⁰ На поштівці зазначено адресу: В Киев, Кадетский, Кадетский <так в оригіналі – двічі> || переул[ок], д. № 8, кв. 6-я || В Росию. В г. Чернигов || Его Высочородию || Борису Гринченку || Настоятелю земской книгопечатни || Russland || Stadt Czernyhiw || Штамп: Чернигов. 28.III.1904 || Другий штамп: Київ...

Судячи зі штампів та виправлення адреси, вочевидь, Р. Заклинський надіслав лист у Чернігів, звідки його переслали в Київ Б. Грінченкові, де він на той час мешкав, про що адресант ще не знав. Кадетський провулок – нині вул. Гоголівська.

№ 4

Марія Грінченко – Борису Заклинському,
Оспедалетті¹⁰¹ – Станіславів. 17 грудня 1909 р.

Високоповажаний Добродію!

Б. Грінченко, не можучи сам писати, бо лежить хворий, просить мене написати так: Він дякує за запитання на вечір в честь його і за ту пошану, що зроблено йому тим присвяченим йому вечором.

З великою шанобою
Марія Грінченко.

[1]909.XII.17.
Ospedaletti.

ВР ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 48. Од. зб. 25ф. Арк. 1. Автограф.

№ 5

Богдан Заклинський – Марії Грінченко,
Жаб'є-Кривополе – Київ, 1 лютого 1912 р.

ПЕРЕПИСНИЙ ЛИСТОК¹⁰²

Жабє, 1.II.[1]912

Високоповажані
Добродійко!

Може важно буде Вам знати, що в Бібліотеці Наук[ового] Тов[ариства] ім. Шевченка у Львові єсть автограф-рукопис композитора Дениса Січинського¹⁰³: музика до пісень у комедії Грінченка «Нахмарило». Ще не друковано досі.

З глибокою пошаною
Богдан Ром[анович] Заклинський
Жабє-Кривополе. Галичина.

Поштівка Богдана Заклинського від 1 лютого 1912 р.
з портретом юного Бориса Грінченка в народному костюмі 1883 р.
Накладом: Анни Ілевич, Микулинці, Галичина, Австрія

ІР НБУВ. Ф. III. № 42718. Арк. 1–1 зв. Автограф.

¹⁰¹ Оспедалетті – містечко в Італії (провінція Лігурія), де хворий на сухоти Б. Грінченко перебував з дружиною на лікуванні і де помер 6 травня 1910 р.

¹⁰² На поштівці зазначена адреса: Россія, Russland || г. Київ. Kieff || Хвальна Редакція || *Ради* || Велика Підвальна 6. || Біля Золотих Воріт || Високоповажній Добродійці || Марії Грінченко || Штамп: ZABIE 3.2.12 || Штамп: Київ. 24.1.12.

Вул. Велика Підвальна – нині вул. Ярославів Вал.

¹⁰³ Денис Січинський (2.10.1865–26.05.1909) – український композитор і хоровий диригент, громадський діяч. Автор музики до маршу «Не пора!».

References

- Alchevska, Kh. (1914). Moiemu kraiu: Poezyi Khrysti Alchevskoi [To my land: Poems by Khrystia Alchevska]. Chernivtsi, Ukraine.
- Horak, R., Chudiiiovych, B. (2018). Lysty Zaklinskykh do Ivana Franka [Letters of the Zaklinsky to Ivan Franko]. *Ukrainske literaturoznavstvo – Ukrainian literary studies*, 83, P. 236–273.
- Hrinchenko, B. (1908). Petro Kuzmenko [Petro Kuzmenko]. Kharkiv, Ukraine.
- Kvitka, K. (1930). Folklorystychna spadshchyna Mykoly Lysenka [Folklore heritage of Mykola Lysenko]. Kyiv, Ukraine.
- Markovych, D. (1893). Zаметky y vospomynanyia ob A.V. Markovyche [Notes and memories about A.V. Markovich]. *Kyevskaia staryna – Kyiv antiquity*, 4, P. 76–77.
- Ohonovskii, O. (1892). Ystoriia literatury ruskoï [History of Rus literature]. *Zoria – Dawn*, 6, P. 111.
- Plokhii, S. (2023). Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti [The Gates of Europe. History of Ukraine from the Scythian wars to independence]. Kharkiv, Ukraine.
- Pohribnyi, A. (1988). Borys Hrinchenko. Narys zhyttia i tvorchosti [Borys Hrinchenko. A sketch of his life and work]. Kyiv, Ukraine.
- Pokalchuk, V. (1930). Novi znadibky do biohrafii y tvorchosti Petra Kuzmenka [New finds to the biography and works of Petro Kuzmenko]. Kharkiv, Ukraine.
- Revutskyi, D. (1930). Melaniia Ovdieвна Zahorska, spivrobitnytsia Lysenkova [Melania Ovdiiivna Zahorska, Lysenko's employee]. Kyiv, Ukraine.
- Yaremenko, V., Myslyva, O., Oleshchenko, T. (Comp.). (2020). Hrinchenko B. Zibrannia tvoriv. Epistoliarna spadshchyna [Hrinchenko B. Collection of works. Epistolary heritage]. Kyiv, Ukraine.
- Zahirmia, M. (1999). Spohady [Memoirs]. Luhansk, Ukraine.

Гордієнко Дмитро – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; провідний науковий співробітник Національного заповідника «Софія Київська» (вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна).

Hordiienko Dmytro – PhD in History, senior researcher at the M. Hrushevsky Institute of Ukrainian archaeography and source studies of the NAS of Ukraine; leading researcher at the National conservation area «St Sophia in Kyiv» (4 Triokhsviatytelska str., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: dmytro.gordiyenko@gmail.com

Домбровський Маркіян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри класичної філології Львівського національного університету ім. І. Франка, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (вул. Університетська, 1, ауд. 436, м. Львів, 79000, Україна).

Dombrovskiy Markiyan – PhD in Philology, docent at the classical philology cathedra of the I. Franko Lviv National university; senior researcher at the M. Hrushevsky Institute of Ukrainian archaeography and source studies of the NAS of Ukraine (1 Universytetska str., aud. 436, Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: leomarek@gmail.com

Дата подання: 15 грудня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 10 червня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гордієнко, Д., Домбровський, М. Українські інтелігенти між двома імперіями: епістолярні взаємини Грінченків і Заклинських. *Сіверянський літопис*. 2025. № 3. С. 96–108. DOI: . 10.58407/litopis.250310

Цитування за стандартом APA

Hordiienko, D., and Dombrovskiy, M. (2025). Ukrainski intelihtenty mizh dvoma imperiiamy: epistolarni vzaiemyny Hrinchenkiv i Zaklinskykh [Ukrainian intellectuals between two empires: epistolary relations of the Hrinchenko and Zaklinsky families]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 96–108. DOI: 10.58407/litopis.250310.

